

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 09.12.20

Språkfigur

(_litterær_praksis) Også kalt “stilfigur”. Retorikk som tale- og skrivekunst omfatter et system av språkfigurer (Genette 1966 s. 208). Språklig bilde (billedlig uttrykk) på setningsnivå (og oppover til hele tekster), f.eks. allegori, ironi og retorisk spørsmål. Brukes for å “achieve an unusual or unexpected poetic or aesthetic effect” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05).

Språkfigurer skilles ofte fra troper: Troper er “ord brukt i overført betydning, mens FIGURER helst brukes om fenomener som har med ordstillingen å gjøre. Sier man “mitt hjerte” og mener “mine følelser”, er det en omskrivning = trope; lar man så ordet rime på “smerte”, blir hele ordkombinasjonen en figur. Med under troper hører da metafor, sammenlikning osv., mens lydetterlikninger, gjentakelser, retoriske spørsmål og utrop osv. er figurer.” (Dahl 1975 s. 83)

Den franske litteraturforskeren Gérard Genette definerer i boka *Figures I* (1966) en språkfigur som en avstand mellom bokstaven og meningen, mellom det dikteren har skrevet og det dikteren har tenkt (her gjengitt fra Tadié 1987 s. 203). Figuren er en slags omvei eller oversettelse som kan oversettes tilbake.

Både den greske filosofen Aristoteles og den romerske retorikk-eksperten Quintilian oppfatter språkfigurene som avvik fra vanlig språkbruk (Reboul 2009 s. 75). Språkfigurer er forskjellige typer “avvik” fra “normal” språkbruk, samtidig som det er nesten umulig å snakke uten å bruke språkfigurer (Aquien 1993 s. 136). Det kan være enorm avstand mellom en formulerings bokstavelige betydning og den betydningen som oppstår når formuleringen brukes i en språkfigur. Et vanlig skille er mellom troper (når enkeltord og korte uttrykk brukes i overført betydning) og språkfigurer (språklige endringer som har med formuleringer og ordstilling å gjøre, f.eks. gjentakelser og retorisk spørsmål).

Franskmannen César Chesneau Dumarsais definerte på 1700-tallet figurer som “spesielle modifikasjoner der ord eller setninger fjerner seg mer eller mindre fra den enkle, opprinnelige og fundamentale tilstanden i språket” (her sitert fra Charles 1977 s. 130). Dette enkle og opprinnelige er en (tenkt) tilstand der et ord har den betydningen det umiddelbart har for de som kan språket.

Språkfigurene distanserer oss fra det vanlige og gjør oss dermed mer oppmerksomme på språklige regler og hva som er gjengse, logiske framstillingsmåter (Groupe my 1982 s. 215).

“Begrepet figur stammer fra retorikken og er en fellesbetegnelse for ulike mønstre for organisering av ord eller ordgrupper. Ifølge de fleste utlegninger av retorikken betraktes figuren som den ene av to kategorier av språklige virkemidler taleren kan gripe til for å utsmykke talen slik at den skiller seg fra dagligspråket.” (Claudi 2010 s. 61). Den andre kategorien er tropen, men noen oppfatter tropen snarere som en underkategori av figuren.

“[T]he figurative is the name we give to effects of language that exceed, deform, or deviate from the code; codifications of previous excesses, deformations, and deviations only create opportunities for new turns.” (Culler 1983 s. 209) Det dreier seg om en slags “forkledningsmekanismer”, om forstilling og omveier (Charles 1977 s. 145).

“[T]he figurative history of a word is a part of its meaning and is therefore appropriate to a poetic interpretation whether or not the poet was aware of or intended it. [...] Even when there is no strongly figurative etymology, meaning is figurative in the sense that it relies on categories and associations. Language is thus not a simple process of naming preexisting objects and states but a system through which we give meaning to the world.” (Lentricchia og McLaughlin 1990 s. 85-86)

“If figures tell us anything, it’s that meaning is up for grabs, that the world can be shaped in an endless variety of forms, that language is a battleground of value systems.” (Lentricchia og McLaughlin 1990 s. 90)

Quintilian kaller noe trope når taleren spiller på ett ord (f.eks. “konge” i “den mannen er en konge” for å uttrykke at mannen er mektig) og språkfigur når taleren spiller på en hel formulering eller en måte å snakke på (“Av alle er han den mektigste” kan være en overdrivelse/hyperbol som meningsfigur og er en inversjon som konstruksjonsfigur) (Meyer 1999 s. 214).

“There is always a danger that the weaker artist may succumb to the fatal fascination of patterns and schemes and produce merely elaborate concoctions. The teachers of rhetoric, aware of this possibility, continually urge that figures must be used with caution and moderation. Cicero reminds us of their serious and expressive function: ‘They are not so important in heightening the colour of words, as in throwing ideas into a stronger light’ (*Brutus*, 141). The figures enforce meaning [...] So it is in ordinary life, where the need to express urgency or irritation or determination leads us to repeat words and phrases. Vindice’s ‘Nine coaches waiting – hurry, hurry, hurry’ (Tourneur, *The Revenger’s Tragedy*, II. i) is only a slight exaggeration of a common enough tendency in speech. ‘So like, as a rule, is nature to art’ (Quintilian, VIII. iii. 86). This dictum occurs when Quintilian

is discussing emphatic statements, for which we regularly call on the figures to assist us. But if nature and art are alike they are not identical, a belief which leads him into some difficulty. When he comes to examine the figure of exclamation he goes so far as to say that when exclamations ‘are genuine [*vera*] they do not come under the head of [figures]: it is only those which are simulated and artfully designed [*simulata et arte composita*] which can with any certainty be regarded as figures’ (IX. ii. 27). This raises more problems than it solves. How can we be certain that the orator is in earnest? At what point does exaggeration turn into simulation? The bogeys of ‘intention’ and ‘sincerity’ are not far away. It seems almost as if Quintilian’s hand is poised to open the floodgates of that violent reaction against rhetoric which would set the genuine and sincere against all that is feigned and counterfeit. The difficulty is that any honest rhetorician must acknowledge the natural basis of the figures, but that Nature, once admitted to the discussion, raises very disturbing questions. One reason for the downfall of the whole rhetorical structure at the end of the eighteenth century was the realization that the use of even the boldest figures is a characteristic of great poets and orators, primitive societies, and common people alike: ‘there is nowhere more use made of figures than in the lowest and most vulgar conversation’ (Adam Smith, *Lectures on Rhetoric*, p. 30).” (Dixon 1971 s. 41-42)

Språkfigurene får oss til å høre *noe*, og *samtidig* noe annet (Barthes 1972 s. 115). Enhver språkfigur kan oversettes, og bærer sin andre mening i seg som en palimpsest (som når “vinge” brukes om seilet på en båt) (Genette 1966 s. 211).

På latin betydde “figura” en tegning eller en annen avbildning av en gjenstand som oppfattes visuelt (Suhamy 1995 s. 6-7). Hos den romerske retorikeren Cicero betydde “figura orationis” form, sjanger og språkbruk. Om språk-/stilfigurer brukte han ordet “ornamentia”. Den første som brukte “figura” om språkfigurer, var den romerske og spanske retorikk-læreren Quintilian (Suhamy 1995 s. 7).

I essayet “Figura” argumenterer Erich Auerbach for at “figur” som begrep er overordnet “trope” og at figurer har et dynamisk aspekt ved å inkludere bevegelse og transformasjon. Auerbach knytter an til Quintilian (Auerbach 1984 s. 25-26) og refererer: “Quintilian distinguishes tropes from figures; trope is the more restricted concept, referring to the use of words and phrases in a sense other than literal; figure, on the other hand, is a form of discourse which deviates from the normal and most obvious usage. The aim of a figure is not, as in all tropes, to substitute words for other words; figures can be formed from words used in their proper meaning and order.” Figurer er heller ikke så lokale som troper, de strekker seg ut i diskursen og kan prege en hel tekst.

“Figures of speech are based on the specific arrangement of words, unusual constructions, repetitions or extension of a phrase (alliteration, assonance, all types of repetitions, litotes, euphemism, pun, zeugma, periphrasis, simile, etc. [...]) Tropes are categories of paradigmatics (“an axis of choice”), while Figures of

speech belong to syntagmatics, (to the “axis of combination”) (R. Jakobson). Tropes are divided into: 1) “intellective” (based on the logical connection between the object and a word): metaphor, personification, metonymy, antonomasia, synecdoche etc.; 2) “emotive”, based on the emotive – expressive – evaluative attitude to the object: hyperbole, euphemism, irony, enantiosemy, etc.” (<https://studfiles.net/preview/2714636/>; lesedato 17.07.18)

Språk omfatter både ord og tanke, og det kan skilles mellom ordfigurer og tankefigurer (Suhamy 1995 s. 11). Ordfigurer er såkalte troper, som spiller på ordenes betydning og funksjon. Tankefigurer er ikke bundet til bestemte ord og en syntaks på samme måte. Ironi er et eksempel på en tankefigur (Suhamy 1995 s. 12 og 113).

“The stylistic effect of figures of speech is created due to the arrangement of linguistic units, unusual construction or extension of utterance. [...] types of figures of speech: 1) periphrastic (periphrasis) antonomasia, euphemism, litotes, simile; figures based on repetition: a) of sounds – alliteration, assonance, pun, paronomasia; b) of morphemes – polyptotone, equal ending; c) of words – epiphora, anadiplosis, chiasmus; d) of conjunctions – polysyndetone; e) of sentences – parallel construction; f) anaphora – uniting repetitions at all the levels;

figures of speech, based on the rearrangement of the components: anastrophe, hyperbaton, reversed epithet, “spoonerism”;

figures, based on the semantic arrangement of the components: ascending and descending gradation (climax and anticlimax), oxymoron, etc.;

“dialogue” figures, implying real or hidden dialogue: rhetorical question, aposiopesis, etc.” (<https://studfiles.net/preview/2714636/>; lesedato 17.07.18)

“A figure of speech is a rhetorical device that achieves a special effect by using words in distinctive ways. A figure of speech is a use of a word that diverges from its normal meaning, or a phrase with a specialized meaning not based on the literal meaning of the words in it such as a metaphor, simile, or personification. Figures of speech often provide emphasis, freshness of expression, or clarity.” (<http://fi.ge.pgstatic.net/>; lesedato 12.08.13)

“Språkets figurer er tenkningens teknologi.” (Trond Berg Eriksen i *Morgenbladet* 25. september–1. oktober 2009 s. 39) Språkfigurer berører dessuten både estetikk, moral og psykologi (Meyer 1999 s. 214).

“If someone says, “Joe is a turtle,” most native English speakers understand this to mean that Joe is slow. How do they make the connection between Joe being a turtle and being slow? People know what the sentence is trying to convey because they understand the difference between figurative and literal language. They may not be

aware of the exact terms, but they know how to use them. To understand what figurative language is, it is important to start with a working definition of literal language. Literal language refers to a phrase or sentence that is to be taken at face value to mean exactly what it says. For example, if a sentence reads, “he went outside the box,” that means the man was in a box and went outside of that area to another space. Figurative language means using words to imply another meaning or to evoke an emotion. Going back to the previous example, “he went outside the box,” the sentence would have a whole different meaning if taken figuratively. By interpreting, “he went outside the box,” figuratively, the sentence means that the person used his imagination and creativity to solve a problem. So, the same sentence can have completely different meanings when taken either literally or figuratively.” (<http://figurativelanguage.net/>; lesedato 18.09.13)

“The key to understanding whether a phrase needs to be taken literally or figuratively is common sense. [...] For example, in the example sentence, “he went outside the box,” if the preceding sentences explained that a man was trapped inside of a box or perhaps referred to a baseball batter's box, the reader would take that into consideration and know that the sentence should be taken literally to mean that the man actually stepped outside of a box. If however, the sentences and words around the phrase talked about the man trying to solve a problem or using his creativity or imagination to some purpose, the phrase can and should be taken figuratively to mean that he solved a problem with unconventional means and thinking. [...] Figurative language also includes terms like simile, metaphor, personification, and so on, but the root of the problem remains the same – figuring out the meaning of the phrase through context and connotation. By using figurative language, writers can evoke emotion and imagery from their writing that literal language just cannot provide. By doing so, figurative language makes expressing meaning through writing easier and more relatable to the reader.” (<http://figurativelanguage.net/>; lesedato 18.09.13)

Nederlenderen Gerardus Vossius skrev i et verk på 1600-tallet at det bare finnes fire grunnleggende språkfigurer: metafor (figur for likhet), synekdoke (figur for inkludering), metonymi (figur for sammenbinding) og ironi (figur for motsetning) (gjengitt etter Hamon 1996 s. 19). En annen inndeling er denne:

Troper: figurer som snur på betydningen av et enkelt ord (metafor, metonymi, synekdoke ...)
Meningsfigurer: omsnuing av betydningen av en gruppe ord (oksymoron, hyperbol ...)
Ordfigurer: bruk av ords lydlige kvaliteter (allitterasjon, enderim ...)
Konstruksjonsfigurer: bruk av ords rekkefølge (gradering, gjentakelse ...)
Tankefigurer: spill med ordenes referanse (ironi, allegori ...)

(fra Meyer 1999 s. 332)

Språkfigurer kan deles inn i impressive (figurer som skal frambringe bestemte følelser hos tilhørerne) og ekspressive (figurer som uttrykker bestemte følelser som taleren har) (Genette 1966 s. 217). Den franske retorikkeksperter Bernard Lamy har prøvd å tilskrive alle språkfigurer bestemte følelsesverdier: Ellipsen viser lidenskap fordi taleren vil snakke så fort at ordene ikke kan holde følge; apostrofen avslører en slags usikkerhet og søking etter støtte hos andre, osv. (gjengitt fra Genette 1966 s. 217-218).

“Metaphor, a comparison or substitution based on likeness, can be thought of, [Kenneth] Burke says, as the use of X as a perspective on Y. Metonymy moves from one thing to another on the basis of contiguity and thus produces meaning and order by positing spatial or temporal series. Synecdoche, in contrast, is a totalizing figure, the common operation whereby a discourse infers qualities of the whole from the qualities of a part or extracts an essence from an example. Finally, irony produces meaning by the dialectical juxtaposition of opposites. These basic devices or modes of inference and interpretation are often foregrounded in literature; we are accustomed to looking for them because we think of literary works as imaginative constructions, but we gain an enhanced sense of their power and importance when, having learned to discover them in literary works, we identify them as the constitutive structures of other discourses as well. Burke’s success in analyzing the rhetorical structure of a great variety of writings is an indication of the fruitfulness of developing tropological models to describe the basic structures of discourse.” (Culler 1983 s. 216)

Eksempler på andre språkfigurer er retorisk spørsmål, foregripelse av innvendinger, personifiseringer, utbrodering av narrativer med konkrete detaljer, og interruptio der en setning plutselig avbrytes. “Mange troper og figurer, som påkallinger, besjeling og personifiseringer, framstiller fraværende, døde, konkrete og abstrakte fenomen som levende.” (Per Arne Michelsen i <http://www.norskundervisning.no/>; lesedato 03.09.13)

Noen språkfigurer som er basert på å legge til noe, er først og fremst gjentakelsesfigurer:

- anafor: gjentakelse av ord eller grupper av ord i begynnelsen av setninger eller verselinjer (“Ingen så hennes nød, ingen trøstet, ingen ga hjelp”)
- epizeuxis (også kalt geminasjon): fordobling (“Men nå, nå skal sannheten fram”)
- epifor: gjentakelse av ord eller grupper av ord på slutten av setninger eller verselinjer (“Ingen vet noe om evigheten, om hva vi skal oppleve i evigheten”)
- polyptoton: Et gjentatt ord endres i uttale/bøyning (“Homo homini lupus”; filosofen Thomas Hobbes’ sentens om at mennesket er en ulv for mennesket)

De språkfigurene som er basert på utelatelse, krever leserens/tilhørers utfylling:

- ellipse: utelatelse av ord eller grupper av ord, men slik at meningen likevel blir bevart (“Hvorfor så andpusten?”)

- zeugma: et verb står foran helt forskjellige substantiver, f.eks. substantiver for både noe konkret og noe abstrakt (“Han slet ut sko og humør på vei til tindetoppen”)

Noen språkfigurer oppstår ved forflytting:

- parallellisme: sidestilling av like ledd (Cicero: “Å plyndre deres eiendeler? Å sette deres hus i brann?”)

- antitese: kontrasterende sammenstilling av like ledd (Heraklit: “Gud er dag og natt, vinter og sommer, krig og fred, metthet og sult”)

- kiasme: parallell krysstilling av motsetninger, som en X (“De første skal bli de siste, og de siste de første”)

(Ueding 1995 s. 66-67)

En tankefigur lar seg lese på to måter: én bokstavelig og én figurativ (Reboul 2009 s. 136). Allegori er et eksempel på en tankefigur. Andre tankefigurer er også disse:

- sammenligning: anskueliggjøring av f.eks. en abstrakt tanke gjennom å se/lage likheter med noe konkret (“Å miste et vennskap er som å miste skoene en kald vinterdag”)

- retorisk spørsmål: et spørsmål der det ikke forventes noe svar, og som dermed fungerer som en påstand (“Og hvem er dum nok til å tro på dette?” – det innlysende svaret er “ingen”)

- utrop: affektutbrudd, f.eks. ved en (tilsynelatende) spontan emosjon hos taleren/skriveren (“Nå er det nok! Å – måtte hevners time være inne. Vi må ...”)

- ironi: sprik mellom det sagte og det mente (“Du er sannelig god til å holde avtaler!” når noen kommer for seint)

- evidens: så detaljert beskrivelse av noe som har skjedd eller kan skje, at lytterne opplever det som om de selv er vitne til hendelsen (“Vi kom forbi to arbeidere med hver sin spade, som stod bøyd over grøfta. Vi gikk et par skritt videre og så ned i grøfta mellom de to mennene ...”; “vi” inkluderer her lytteren)

- apostrofe: en påkallelse av fraværende eller tilstedeværende personer, gjenstander eller lignende (“Atlantehav, dine bølger fører oss lenger og lenger bort fra våre kjære”)

- anakoluti: et plutselig grammatisk brudd i en setning, f.eks. fordi taleren kommer på noe annet (ikke nødvendigvis viktigere) som må sies straks (“For å komme til saken – nei, la meg heller begynne med å introdusere et vitne til hendelsen”)

(Ueding 1995 s. 67-68)

Audun Lindholm redigerte i 2012 boka *Som fra mange ulike verdener: Om Ole Robert Sundes forfatterskap*, en samling essay og analyser. En av tekstene i boka er “forlegger og forfatter Jørn H. Sværens “En barokk konstruksjon. En stilfigur hos Ole Robert Sunde”. I løpet av tre korte sider analyserer og systematiserer Sværen Ole Robert Sundes hang til opphopning av anføringsledd som vanligvis introduserer eller forklarer direkte tale, som for eksempel “sa han” eller “spurte jeg”. Han tar utgangspunkt i en setning fra Sundes *Kalypso*: “Er du gal, hvorfor ikke, nå må du slutte, sa min kone, spurte jeg, sa min datter”. Sværen kaller denne

oppsamlingen av såkalte inkvitformler – begrepet er avledet fra det latinske verbet *inquit* som betyr *han sier* – for en inkvitklynge og gir den et eget navn; “det olerobertske teleskop” eller “Sunde-kikkerten”. [...] Den kan være irriterende (hvorfor samle anføringsleddene opp til slutt, egentlig?), men også ansporende (fordi den umiddelbart påvirker tempoet i teksten).” (*Morgenbladet* 1.–7. februar 2013 s. 38)

I Thure Erik Lunds roman *Compromateria* (2002) omtaler fortelleren “noen av de viktigste retoriske figurene (e. [= eller] tropene) som anvendes i teksten. Utenfor *Compromateria* ligger “*Rertium Trioxymoron*”. *Oxymoron* er en språkfigur fra klassisk retorikk (*Rertium* har anmelderen ikke funnet noen oversettelse for; ordet klinger som en latinsk avledning, men finnes ikke i vanlige, latinske oppslagsverk). Termen *oxymoron* er gresk (bokstavelig: “skarp sløvhet” eller “treffende dumhet”; det engelske *moron* har samme rot), og defineres som selvmotsigelse: sammenstilling av to (eller flere) gjensidig utelukkende elementer i ett bilde, utsagn, e.l., eksempelvis “mørkt lys” eller “varm kulde”. [...] I teksten nevnes en rekke av de retoriske figurer som anvendes, fremst *oxymoronen* (selvmotsigelsen: kald varme), dessuten *pleonasmen* (smør på flekk: Nes-odd-tangen), *kiasmen* (speilvending: mønsteret xyz, zyx eller: keiseren har ingen klær, klærne har ingen keiser), *peripetien* (vendingen, som opptrer markert flere steder i teksten og er direkte tematisk motivert), *neologismen* (nyordet: grøftetildragelsesmysterium, *Compromateria*; konstruksjonen bærer store deler av romanen, eklatant tredje og fjerde kapittel, det vil si omtrent halve bokens volum; mange av neologismene er *oxymoroner*, etc.), dessuten *vrimler* det av *katakreser*, *synestesier*, *anakolutier*, *inversjoner* [...], *repetisjoner* og *ellipser*; forfatteren lager i tillegg en del nye retoriske begreper, som faktisk letter lesningen, ved siden av å være hysterisk morsomme og/eller skremmende. Poenget med denne oppramsingen er enkelt og begrenset at trekk som kan forekomme tunge og kaotiske i Lunds skrivestil, er organisert i bestemte, gjenkjennelige mønstre og at de semantiske produktene av denne høyt organiserte skrivestilen er nært beslektede.” (Arve Kleiva i <http://arkiv.vinduet.no/tekst.asp?id=304&p=y>; lesedato 21.08.13)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>